

המכביות וחשיבותן: עבר מול הווה

המכביות היו אמורות לשמש תשובה יהודית הולמת למשחקים האולימפיים. הרעיון לקיים בארץ ישראל מפגשי ספורט בינלאומיים של יהודים נולד בסוף שנות ה-20 של המאה העשרים, בין היתר כדי להפגין את כוחה וחשיבותה של הציונות ואת מרכזיותה בפולמוס על הזהות היהודית. המכבייה הראשונה נערכה בשנת 1932 והיא מתקיימת מדי ארבע שנים עד ימינו. חיים קאופמן סוקר את ההתפתחויות בתולדות המכביות, את משמעותן בהיסטוריה היהודית המודרנית, ואת הסיבות לפיחות במעמדן בעשורים האחרונים עקב השינויים המפליגים שחלו ביחסים בין מדינת ישראל לתפוצות, במעמדה הבינלאומי של ישראל ובאופייה של האנטישמיות.

רעיון המכבייה וחשיבותו הלאומית בעבר

"מכבי" נוסדה כהסתדרות ספורט לאומית-ציונית, והקמתה בסוף המאה התשע-עשרה נבעה משלוש סיבות עיקריות: הראשונה הייתה האנטישמיות, שפשתה באגודות ההתעמלות הכלליות וגרמה לעזיבתם של יהודים רבים, שהקימו אגודות משלהם; השנייה, ההשראה של האגודות הכלליות (דוגמת האגודות הגרמניות והצ'כיות), שראו בהתעמלות אמצעי לחיזוק התודעה הלאומית על-ידי טיפוח הלכידות החברתית והחיפוש הפיסי לקראת מאבק לאומי בעתיד; והשלישית הייתה הקמתה של התנועה הציונית, שבין מטרותיה הייתה גם יצירת דימוי גופני חדש של יהודי כאנטיטזה ליהודי "הגלותי".

בקונגרס הציוני השני טבע מקס נורדאו את המושג "יהדות השרירים" (Muskelfudentum), שאצר בחובו רכיבים רעיוניים של אתוס יהודי חדש: פיתוח מיומנויות צבאיות כאמצעי ליצירת כוח עברי, הפרכת הנחות גזעניות בדבר נחיתותו הפיסית המולדת של היהודי, ותקווה רומנטית לשיבה אל עבר הרואי קדום של גיבורי האומה. התעמלות נתפשה כגורם מלכד, המאפשר רוח צוות, אחידות, משמעת והשתתפות כללית, בלי קשר לרקע או למעמד של היחיד. ההתעמלות, כך נטען, היא אמצעי לשירות האומה, לטיפוח אחדותה, לגיבושה ולבניית

ד"ר חיים קאופמן הוא מרצה במכללה ע"ש זינמן במכון וינגייט, מרצה מן החוץ במכללת הגליל המערבי וחוקר את תולדות הספורט העברי.

ח/א: haimk10@013net.net

כושרה הגופני לקראת מאבקה בעתיד (ראו גם מאמרו של סנדר ל' גילמן בגיליון **זמנים** 88, סתיו 2004).

אגודות ההתעמלות היהודיות הוקמו תחילה במרכז אירופה ובמערבה, ובשנת 1903 נוסדה במסגרת הקונגרס הציוני השישי "תנועת המתעמלים היהודית" (Judische Turnerschaft), שהייתה ארגון-הגג לכל אגודות הספורט היהודיות. לאחר מלחמת העולם הראשונה החלו לקום אגודות ספורט לאומיות יהודיות גם במזרח אירופה, ובקונגרס הציוני ה-12 בקרלסבאד (Karlsbad), בצ'כית: (Karlovy Vary) שבצ'כיה בשנת 1921 הוחלט להקים את ההסתדרות העולמית "מכבי", שהגדירה עצמה (בניגוד לקודמתה) במפורש במונחים ציוניים. מטרתה העיקרית הוצגה כ"שואפת לתקומה גופנית ומוסרית של היהודים למען קיום הארץ היהודית והעם" (תקנון ההסתדרות העולמית מכבי, קרלסבאד, 1921). בד בבד, החל גם תהליך של הקמת אגודות התעמלות בארץ ישראל. בשנת 1912 נוסדה בגימנסיה הרצליה בתל-אביב "מכבי ארץ-ישראל" כארגון-הגג לאגודות אלה, וזו הפכה ל"גליל הארץ-ישראלי של תנועת המתעמלים היהודית", ומשנת 1921 לחלק מ"מכבי" העולמי.

הרעיון לקיים משחקים עולמיים של נוער יהודי, מעין משחקים אולימפיים יהודיים, הועלה עוד בשנת 1911 על-ידי פריץ אברהם בביטאון **אגודת המתעמלים היהודית**, אך המאיץ העיקרי למימושו של הרעיון היה יוסף יקותיאל, ממנהיגי הבולטים של "מכבי ארץ-ישראל" (ומי שהיה ממייסדי ההתאחדות לכדורגל ו"הוועד האולימפי הארץ-ישראלי" ולימים חתן פרס ישראל לספורט). הצעתו של יקותיאל לקיים "מכביאדה" בשנת 1932, במלאת

כרזת המכבייה השנייה, שנת 1935

1,800 שנה למרד בר־כוכבא, התקבלה בוועידה הארצית של "מכבי ארץ־ישראל" בשנת 1928 ואושרה בקונגרס העולמי של "מכבי" שנערך במהריש־אוסטראו (Mährisch-Ostrau) בצ'כוסלובקיה בשנת 1929. הרעיון לקיים מכבייה הושפע בין היתר מהמסורת של תנועות ההתעמלות הגרמנית והצ'כית, שהפכו את כינוסיהן להפגנות לאומיות.

על־פי יוסף יקותיאל, במכבייה היו שזורות זו בזו כמה מטרות: היא נועדה להציג בפני העולם את התרבות המתפתחת של הגוף היהודי; להביא בני־נוער מהגולה להכיר את ארץ ישראל ובכך להבליט את מרכזיותה בעולם היהודי; להדגיש את הסולידריות היהודית, ולחזק ולטפח את תנועת "מכבי". הגדרת מטרות אלה הייתה פועל יוצא של החשיבות הלאומית הרבה שיוחסה למכביות הראשונות על רקע המציאות היהודית בראשית המאה הקודמת. פולמוס נוקב התנהל באותה עת בדבר הזהות היהודית ומהות הגדרתה, ומאבק חריף התחולל בין זרמים שונים, אשר כל אחד מהם פירש באופן שונה זהות זו והציע פתרונות שונים למה שכונה "הבעיה היהודית". יהודים רבים מצאו בהגירה למערב ובהשתלבות בזהות האזרחית, כמו זו שנוצרה בארצות־הברית, מזור לכל תחלואי העם היהודי; אחרים ביקשו להשתלב בחברת הרוב על־ידי התבוללות מלאה או חלקית בהגדרים את היהדות כדת בלבד ואת זהותם על־פי הזהות הלאומית של חברת הרוב. יהודים רבים ראו את העתיד בהגשמתה של מהפכה סוציאליסטית, ואילו רבים אחרים בחרו להסתגר ולהגביה את חומות הגטו החרדי, על מנת להדוף את הסערה העזה שחוללו רוחות שינוי בעולם היהודי. הרעיון של הגדרה עצמית לאומית לא היה רעיון גורף, ולא כל מי שתמך בו היה בהכרח ציוני: היו מי שדגלו בשמירה על זהות לאומית יחד עם חיים אזרחיים מלאים בחברת הרוב, והיו מי שראו באוטונומיה יהודית פתרון ראוי. אחרים היו מוכנים להסתפק בהגדרה עצמית בכל טריטוריה שתועמד לרשות היהודים, ורק התנועה הציונית בחרה להתמקד בהגדרה לאומית בלעדית בארץ ישראל. המכבייה הייתה אם כן מפגן של עוצמה ציונית והדגשת מרכזיותו של רעיון זה במאבק על הגדרתה של הזהות היהודית החדשה.

נוסף על המאבק על זהות, עמד העם היהודי כולו בראשית שנות ה־30 מול איום חיצוני ונאלץ להיאבק על עצם קיומו נוכח אנטישמיות, חריפה וקיצונית יותר מכל מה שידעה ההיסטוריה היהודית עד אז. ברוב ארצות אירופה, ובראשן גרמניה הנאצית, קמו משטרים אנטישמיים, שחוקקו חוקים אנטי־יהודיים והביאו אל קצה את האמנציפציה שממנה נהנו יהודים משלהי המאה השמונה־עשרה.

במציאות זו היה למכביות ערך רב: הן נועדו, בין היתר, להציג בפני העולם את תרבות הגוף היהודית המתפתחת

כנגד הסטראוטיפ השלילי של הנחיתות הפיסית של היהודי; הן גרמו לבני־נוער יהודים מהגולה לבוא לארץ ישראל ולהיווכח כיצד המפעל הציוני קורם עור וגידים, ולהוכיח בכך את מרכזיותו וחשיבותו של רעיון זה; הן הדגישו את הסולידריות היהודית בעיקר נוכח האנטישמיות; והן חיזקו וביססו את תנועת "מכבי", שראתה את עצמה כאחד האמצעים המרכזיים לגיוס נוער יהודי לרעיון הלאומי היהודי.

השפעה משמעותית בגיבוש של רעיון המכבייה הייתה לתנועה האולימפית, שהוקמה באותן השנים שבהן הוקמו אגודות ההתעמלות והחלו להתפתח ענפי הספורט התחרותי. התנועה האולימפית הוקמה בשנת 1894 על־ידי הברון הצרפתי פייר דה קוברטן (Coubertin), שהתלהב מהספורט התחרותי שהתפתח באנגליה וראה בו אמצעי לחיזוק הקשר הידידותי בין אומות העולם. הרעיון הבסיסי היה לחדש את מתכונת המשחקים האולימפיים ביוון, אך בניגוד לאופיים הלאומי היווני במקור, להעניק להם אופי בינלאומי: התחרויות בין ספורטאי העולם כולו, כתחליף לאולימפיאדה היוונית, יתקיימו מדי ארבע שנים, כל פעם בעיר אחרת ברחבי העולם. עם זאת, התנועה האולימפית דאגה לשמר את ערכי הספורט היווניים, ולפיהם משחקי ספורט הם בגדר סבל מזכך, שתורם לפיתוחו האיש, המוסרי והחברתי של הפרט: התגברות על קשיים היא שיוצרת אדם טוב יותר (בעולם היווני המושג של מאבק לניצחון במשחקים היה *agonia*, שהוא כנראה המקור האטימולוגי למילה *agony*, "סבל" או "ייסורים" באנגלית).

כבר בראשית שנות ה־20 פעל יוסף יקותיאל למען מיסוד הספורט העברי בארץ ישראל ולמען הכרה בינלאומית באמצעות הקמת "הוועד האולימפי הארץ־ישראלי" והשתתפות במשחקים האולימפיים שנערכו בפריס בשנת 1924. פנייתו של יקותיאל לוועד האולימפי העולמי נענתה בשלילה, שכן הדרישה הייתה, ש"הוועד האולימפי הארץ־ישראלי" ייצג את כלל האוכלוסייה בארץ ישראל ולא רק את האוכלוסייה היהודית. בסופו של דבר הצליח יקותיאל להוכיח, כי רק הסיורב הערבי הוא שמונע ייצוג של כלל האוכלוסייה, ובשנת 1934 התקבל "הוועד האולימפי הארץ־ישראלי" לתנועה האולימפית. הנסיבות שנוצרו בשנים שלאחר מכן, דהיינו הסיורב של הוועד הארץ־ישראלי להשתתף במשחקי ברלין בשנת 1936 והשנים של מלחמת העולם השנייה, שבהן לא התקיימו משחקים אולימפיים, לא אפשרו את השתתפותה של נבחרת ארץ ישראל במשחקים אולימפיים. מדינת ישראל השתתפה לראשונה במשחקים אלה בשנת 1952 בהלסינקי, לאחר שהשתתפותה במשחקי לונדון בשנת 1948 נמנעה בטענה ש"הוועד האולימפי הארץ־ישראלי" לא הוכר כמייצג של מדינת ישראל החדשה.

טקס הפתיחה של המכבייה השנייה, שנת 1935; מימין: מפגן התעמלות; משמאל: שלושה מחברי המשלחת הבולגרית

בינלאומיים. כך לדוגמא, נמנעה השתתפותה של ישראל ב"משחקי הים התיכון" ומאז שנות ה-70 הורחקה ישראל מ"משחקי אסיה". בעיות הביטחון תרמו אף הן את חלקן – העובדה שספורטאי ישראל היו נתונים לא אחת לאיום של טרור (ששיאו היה רצח הספורטאים באולימפיאדת מינכן בשנת 1972) הביאה לכך, שמדינות נמנעו מלהזמין ספורטאים ישראלים, כאשר לא היה מדובר בתחרויות רשמיות (כמו משחקים אולימפיים ואליפויות עולם), המחייבות את הזמנתה של ישראל.

ישראל אף נאלצה להתמודד עם ההחרמה מצד הגוש המזרחי בראשותה של ברית-המועצות, והיא התקשתה לפיכך להתקבל למוסדות הספורט הבינלאומיים באירופה. מפעל המכביות היה אפוא בשנים הראשונות לקיום המדינה דרך ליציאה מן הבידוד באמצעות ארגון מפעל ספורט בינלאומי ולהפגנת הסולידריות היהודית והישגי הספורטאים היהודים.

התפתחות המכביות

המכבייה הראשונה נערכה במרס 1932 בתל-אביב. ארגונה הצריך התמודדות עם בעיות לוגיסטיות רבות, ובהן היעדרם של אצטדיון מתאים, מגרשי ספורט וברכת שחייה, וכן בעיות ביטחון וארגון. על חלק מן הקשיים (כמו הקמת אצטדיון) הצליחו להתגבר, אך בעיות ארגוניות רבות, שצצו במהלך התחרויות עצמן, העיבו במידה רבה על הצלחת המכבייה.

במכבייה הראשונה השתתפו 390 ספורטאים וכ-5,000 משתתפים במופעים השונים במסגרתה. הספורטאים הגיעו מאוסטריה, בריטניה, ארצות-הברית, דנמרק, גרמניה, יוגוסלביה, יוון, לטביה, מצרים, סוריה, לבנון, פולין, צ'כוסלובקיה, רומניה, שווייץ, בולגריה וצרפת. התחרויות

יקותיאלי טען, כי המכביות הן חיקוי למשחקים האולימפיים. אולם רעיון המכבייה היה קרוב במהותו לרעיון שהנחה את המשחקים הקדומים ביוון יותר מאשר לרעיון של המשחקים המודרניים. במשחקים האולימפיים ביוון השתתפו רק אזרחים יוונים (ובמרוצת הזמן אף מתיוונים) והם היו אמצעי לחיזוק התודעה ההלנית המשותפת בארץ שסועה ומפולגת למדינות, שאמנם נלחמות זו בזו, אך בו בזמן שותפות לתודעה של זהות יוונית (הנסמכת על אלים משותפים ושפה משותפת) ובזו לכל מי שאינם יוונים – ה"ברברים".

גם בשנים הראשונות לקיומה של מדינת ישראל עדיין היה למכביות ערך לאומי לא מבוטל. בנסיבות שנוצרו לאחר מלחמת העולם השנייה, הצטיירה התנועה הציונית כמנצחת, משום שהוכיחה לכאורה את צדקתה בדבר חוסר המוצא לקיום היהודי בגולה, ומימשה את חזונה בדבר הקמת מדינה יהודית. מדינת ישראל השתמשה מעתה בספורט כאמצעי תעמולה של המדינה וערכיה הציוניים, כמנהיגת העם היהודי וכדוגלת בקיבוץ גלויות בציון. חגיגה של ספורט לאומי, המתקיימת במדינת ישראל, ובה מתקבצים בני-נוער יהודים מכל העולם, הייתה זירה מרשימה במיוחד להצגת רעיון זה. יתרה מזאת, בהשוואה למכביות הראשונות בלטו במיוחד הישגיהם של הספורטאים הישראלים, שהוכיחו לכאורה, כי רעיון "יהדות השרירים" בא לידי מיצוי המלא רק בארץ ישראל, שבה מתהווה ה"יהודי החדש" – עיקרון מרכזי באתוס הציוני.

חשיבות נוספת למכביות הייתה בתרומתן התעמולתית על רקע הבידוד הפוליטי של מדינת ישראל, כמדינה שכל שכנותיה אינן מכירות בעצם קיומה והיא נתונה במאבק הישרדות מתמיד. נוסף לסירובן של ארצות ערב להתמודד עם ספורטאים ישראלים, הן הפעילו את מלוא השפעתן על מנת להרחיק את הספורט הישראלי מתחרויות ומארגונים

נערכו בענפים השונים של אתלטיקה קלה, שחייה, התעמלות (לגברים ולנשים), אגרוף והיאבקות, וכן תחרויות כדורגל, כדור-מים, סיוף, טניס והוקי. בדירוג הכללי על-פי ניקוד זכו הספורטאים מפולין במקום הראשון, ואחריהם אלה מאוסטריה ומארצות-הברית. נבחרת ארץ ישראל זכתה בניצחון אחד בלבד (של אושרה שרר, שזכתה בתחרות סוף לנשים).

בשנת 1935 התקיימה המכבייה השנייה (לאחר שהוחלט לקיים מכבייה מדי שלוש שנים) והשתתפו בה 1,350 ספורטאים מ-28 ארצות. מכבייה זו ידועה בעיקר במספר הרב של משתתפים שלא חזרו לארצותיהם. בלטה בכך בעיקר המשלחת מבולגריה, שכל 350 חבריה לא חזרו לארצם, וכן רוב חברי המשלחת מליטא. על-פי הנתונים שפרסם מרכז "מכבי", כמעט מחצית מבאי המכבייה לא שבו לארצותיהם.

המכבייה השלישית עמדה להיערך בשנת 1938, אך היא לא התקיימה בעיקר בגלל המרד הערבי והחשש לביטחון של המשלחות השונות, וכן בגלל התנגדותה של ממשלת המנדט, שחששה מפני הסלמה ביחסים בין ערבים ליהודים בארץ נוכח העלייה הלא-חוקית בעקבות המכבייה הקודמת. מלחמת העולם השנייה ומלחמת העצמאות בעקבותיה לא אפשרו את קיומן של מכביות נוספות עד קום המדינה.

על הצלחתן של שתי המכביות הראשונות לפני קום המדינה העיבה אי-השתתפותה של "התאגדות הפועל", אחד הביטויים לתהליך הפוליטיזציה שעבר הספורט הארצישראלי. "התאגדות הפועל", שראתה עצמה חלק מספורט הפועלים הבינלאומי, ראתה ב"מכבי" הסתדרות בורגנית המייצגת ערכים קפיטליסטיים. הניסיונות של "מכבי" להגיע להסדר, שימנע את הפילוג הפוליטי, לא עלו יפה. "מכבי" הפכה בעל כורחה להסתדרות שייצגה מבחינה פוליטית את המחנה הבורגני בארץ ישראל, כיוון שאנשי מפלגות הפועלים בחרו לעשות פעילות גופנית במסגרת "התאגדות הפועל". במרוצת הזמן אף הקימה "מכבי" מפלגה בשם זה, שהתמודדה בבחירות למוסדות היישוב העברי של אותם הימים.

את ההסתייגות של אנשי "התאגדות הפועל" אפשר לשמוע בדבריו של יוסף אפרת, חבר מזכירות "התאגדות הפועל", בישיבה שדנה בהשתתפות אפשרית במכבייה:

אינני רואה כל אפשרות של שיתוף יד עם כל אותם החוגים, בני בנימין, בני האיכרים ועוד, המתכחשים לעבודה עברית, המנהלים מלחמת קודש בארגון הפועל העברי, המכשירים את מגרשי הספורט שלהם עם פועלים זולים ופעילות הסתה גלויה נגד ההסתדרות.

(ישיבת הוועד הפועל עם מרכז הפועל ב-10 במרס, 1930, ארכיון העבודה, תיק iv-208-285b)

"התאגדות הפועל" החליטה לבסוף להשתתף במכביות, אך העמידה כמה תנאים (שהבולט שבהם היה שיתוף שוויוני של "הפועל" בארגון המכבייה), ש"מכבי" לא הסכימה להם. גם התערבות המוסדות הלאומיים, שהיו מעוניינים במפגן של אחדות, ופשרה שהוצעה על-ידי נשיאות "מכבי" העולמי (העברת ארגון המכביות בעתיד לידי המוסדות הלאומיים), לא הועילו. "התאגדות הפועל" לא נטלה חלק במכביות, ושבועיים לאחר המכבייה השנייה (אפריל 1935) אף קיימה את הכינוס הגדול בתולדותיה ("כינוס הרבבה") – שהיה בין היתר מפגן כוח נגד "מכבי" ומשקל נגד למכביות. מכאן שהמכבייה, שנועדה להיות מפגן סולידריות של הנוער היהודי בעולם, הייתה בו בזמן גם ביטוי לפלגנות ולעוינות הפוליטית בארץ ישראל.

המכבייה השלישית התקיימה בספטמבר 1950 וחנכה את האצטדיון הלאומי ברמת-גן. כמכבייה הראשונה לאחר קום המדינה, היא הייתה ביטוי לגאווה על קום המדינה החדשה ולתקומה היהודית לאחר השואה. רגשות אלה (וגם השינויים הדמוגרפיים שחלו אז בעם היהודי) באו לידי ביטוי ברור בדברי נחמיה בן אברהם, שדר הספורט שסקר את המכבייה:

די להעניף עין ולהסתכל בנפקדים של פתיחת שתי המכביות. מספיק לקרוא את השלטים של המדינות המשתתפות – ונוכל ללמוד פרק בהיסטוריה היהודית משנת 1935 ועד שנת 1950 [...] היא תספר לנו לא רק על ההשמדה שעברה עלינו, על הסתלקותם מן השורות של טובי הנוער בפולין, צ'כיה, גרמניה, הונגריה, רומניה וכל יתר מדינות ההשמדה. היא תספר לנו על מרכז הכובד של הגולה אשר עבר עתה לעולם האנגלו-סקסי. מכבייה זו תספר גם על ראשית הגאולה.

(הבוקר, 27 בספטמבר 1950)

למכבייה השלישית הגיעו 800 ספורטאים מ-19 ארצות. נבחרת ישראל כבר הופיעה בה כשהיא מורכבת מנציגים של כל ארגוני הספורט. הממלכתיות שנוצרה עם הקמת המדינה, היחלשותו של ספורט הפועלים הבינלאומי, וההחלטה שהתקבלה להשתלב במסגרות הספורט הכללי – כל אלה הסירו את המכשלות שמנעו עד אז את השתתפותה של "הפועל" במכבייה.

בשנת 1953 התקיימה המכבייה הרביעית בהשתתפות 890 ספורטאים מ-21 מדינות. במכבייה זו הוחלט, כי המכביות הבאות ייערכו בהתאם למתכונת האולימפית אחת לארבע שנים. המכבייה החמישית נערכה בשנת 1957 בהשתתפות 980 ספורטאים; במכבייה השישית בשנת 1961 השתתפו 1,000 ספורטאים מ-21 מדינות; במכבייה השביעית בשנת 1965 השתתפו 1,200 ספורטאים מ-24 מדינות. המכבייה השמינית, בשנת 1969, עמדה בסימן האופוריה של הניצחון במלחמת ששת הימים, והשתתפו בה 1,450 ספורטאים יהודים, שנלקחו גם לביקור בירושלים

כרזת הכינוס השנתי השמיני של אגודת הספורט "מכבי", שנת 1946

קשה ביוקרת האירוע ובאמון ביוזמי האירוע, ועל כמה מן המארגנים אף הושתו עונשי מאסר. למכבייה ה־16 בשנת 2001 הגיעו רק 2,500 ספורטאים – יש להניח, כי הירידה במספרם של המשתתפים נבעה בין היתר מאסון הגשר, אך גם עקב האינתיפאדה הפלשתינית ופיגועי הטרור בישראל. למכבייה ה־17 בשנת 2005 הגיעו כבר 7,000 ספורטאים; המכבייה ה־18 בשנת 2009 הייתה הגדולה ביותר בתולדות המכביות והשתתפו בה 7,300 ספורטאים.

אולם, הגידול הניכר במספר המשתתפים בשנים האחרונות עומד למעשה ביחס הפוך לערך הספורטיבי של המשחקים. במכביות הראשונות הופיעו לא מעט ספורטאים חשובים ואפילו ספורטאי "צמרת" עולמיים. כך לדוגמה, במכביות הראשונה והשנייה הופיעו אתלטים בכירים כמו האצנית (וגם הקופצת למרחק ולגובה) סיביל קוף (Koff) מארצות-הברית (שזכתה בחמש מדליות זהב בשתי המכביות הראשונות), וליליאן קופלנד (Copeland) מארצות-הברית, שיאנית העולם והאלופה האולימפית במשחקי לוס אנג'לס בשנת 1932, שזכתה במכבייה השנייה בכל מקצועות הריצה. במכביות הראשונות לאחר קום המדינה בלטו הנרי לסקאו (Laskau), אלוף ארצות-הברית בהליכה, ג'רי אשוורת (Ashworth), שהיה בין זוכי מדליית הזהב בריצת 4x100 במשחקי טוקיו (בשנת 1964), וגרי גובנר (Gubner), שהיה אחד מטובי הודפי כדור הברזל בראשית שנות ה־60. ריי רוזמן (Roseman), מטובי הרצים בעולם בריצת 1,500 מטרים (והיהודי הראשון בעולם שרץ אי-פעם מייל אחד בפחות מארבע דקות) ייצג את בריטניה במכביות השביעית והשמינית וזכה בהן בשלוש מדליות זהב. אייזיק (יצחק) ברגר, מרים המשקלות היהודי במשקל נוצה, שזכה במדליית זהב במשחקי מלבורן (בשנת 1956) ובמדליות כסף במשחקי רומא וטוקיו, שבר במכבייה החמישית (בשנת 1957) את השיא העולמי, שהיה שיא עולם ראשון על אדמת ישראל (117 ק"ג בדחיקה) והוא מהווה את שיא המכבייה עד היום. מרק ספיץ (Spitz), אחד מגדולי השחינים בתולדות השחייה ובעל תשע מדליות זהב אולימפיות, השתתף בשתי מכביות (השביעית בשנת 1965 והשמינית בשנת 1969) וזכה בהן בעשר מדליות זהב. המתעמלת אגנס קלטי (Keleti), בעלת עשר מדליות אולימפיות, מהן חמש מזהב, הגיעה לארץ למכבייה החמישית. במכבייה השביעית נטל חלק גרנט גולדן (Golden), שנמנה עם עשרת הטניסאים הבולטים בזמנו, ודיק סביט (Savitt), מזוכי המכבייה השישית, שהיה שנים אחדות קודם אלוף וימבלדון. אנג'לה בקסטון (Buxton), שזכתה בטניס במכבייה הרביעית, הייתה קודם אלופת וימבלדון לזוגות.

לא מעט ספורטאים בולטים שהשתתפו במכביות עלו לישראל, ביניהם המתעמלת אגנס קלטי, לימים המאמנת של נבחרת ההתעמלות של ישראל, טל ברודי, קפטן נבחרת הכדורסל האמריקנית במכבייה השמינית, ששיחק

יוסף יקותיאל, מראשי "מכבי ארץ-ישראל" ויוזם המכבייה, על רקע תמונות מן המכבייה הראשונה, שנת 1932

המאוחדת. המכבייה התשיעית (בשנת 1973) עמדה בסימן 25 שנות העצמאות של מדינת ישראל, היא הוקדשה לספורטאי המשלחת הישראלית שנרצחו באירוע טרור במהלך המשחקים האולימפיים במינכן בשנת 1972, והשתתפו בה 2,694 אתלטים מ־34 מדינות. במכבייה העשירית בשנת 1977 השתתפו 2,700 ספורטאים מ־33 מדינות, ובמכבייה ה־11 בשנת 1981 כבר נטלו חלק 3,450 ספורטאים מ־34 מדינות. במכבייה ה־12 בשנת 1985 נטלו חלק 4,000 ספורטאים מ־40 מדינות ומספר דומה של ספורטאים נטלו חלק במכבייה ה־13 (בשנת 1989), שבה השתתפו גם ספורטאים מהונגריה, יוגוסלביה ורוסיה. במכבייה ה־14 (בשנת 1992) השתתפו למעלה מ־5,000 ספורטאים ובהם גם ספורטאים ממזרח אירופה ומדרום אפריקה (שהוחרמה במשך כ־20 שנה).

אסון קריסת הגשר הזמני, שהוליד לאצטדיון רמת-גן והוקם לקראת טקס הפתיחה, העיב על המכבייה ה־15, שהתקיימה בשנת 1997 בהשתתפות 5,000 ספורטאים: ארבעה ספורטאים מאוסטרליה נהרגו ורבים מאוד נפצעו. המשחקים נמשכו למרות האסון, אך הייתה זו פגיעה

במכבייה ולאחר מכן בנבחרת הישראלית, דיוויד בלאט, ששיחק בנבחרת של ארצות-הברית למכבייה ה-11, ווילי סימס ששיחק בנבחרת האמריקנית במכבייה העשירית. המשקולן דויד ברגר, אחד מ-11 החללים הישראלים באולימפיאדת מינכן בשנת 1972, זכה במכבייה השמינית במדליית זהב כנציג הנבחרת של ארצות-הברית. האצנית דבורה טרנר, שזכתה בארבע מדליות זהב כנציגת בריטניה במכביות החמישית והשישית, זכתה כנציגת ישראל במדליית זהב בריצה ל-200 מטר ב"משחקי אסיה" שנערכו בבנגקוק בשנת 1966.

שינוי הערך הלאומי של המכביות בהווה

בשנים האחרונות הפכו התחרויות במכביות לחובבניות לחלוטין ורק אתלטים מעטים מאוד מהשורה הראשונה נטלו בהן חלק. רוב המשתתפים במכביות כיום אינם נוטלים חלק במסגרות של ספורט תחרותי. השתתפותו של השחיין לני קרייזלבורג (Krayzelburg), שברשותו ארבע מדליות זהב אולימפיות (מהמשחקים בסידני ובאתונה) במכבייה ה-16 (בשנת 2001), הייתה בבחינת יוצא מן הכלל המעיד על הכלל.

הציבור בישראל איבד עניין באירוע, והמכביות מקבלות אך סקירה דלה בתקשורת הישראלית. לבד מטקס הפתיחה שמועבר בשידור ישיר, אין כמעט שידורים או דיווחים על אירועי הספורט המתרחשים במהלך המכבייה, והתחרויות עצמן נערכות ברובן לעיני מספר דל מאוד של צופים. חוסר העניין במכביות נובע לא רק מהרמה הנמוכה של הספורטאים, אלא אף מן השינוי המהותי שחל במערכת היחסים של ישראל עם התפוצות, מאופייה של האנטישמיות בימינו וממעמדה הבינלאומי של ישראל.

הקמתה של מדינה יהודית ריבונית בארץ ישראל, שהגדירה את עצמה כמדינת העם היהודי כולו ואפשרה לכל יהודי לבוא ולהתאזרח בה בהתאם לחוק השבות, הצריכה התייחסות חדשה לקשרים עם התפוצות (עצם המונח "תפוצה", שהחליף את המונח "גולה" או "גלות", הוא ביטוי לשינוי זה). ההשלמה עם קיומן של תפוצות יהודיות עומדת בניגוד גמור לתזה הציונית המרכזית של שלילת הגולה; "קיבוץ הגלויות" היה אחד מיעדי המדינה היהודית החדשה – שקלטה בעשור הראשון לקיומה כמיליון ו-200 אלף עולים, מספר כפול ממספרם של הקולטים. מתן לגיטימציה להמשך קיומן של התפוצות – המשתמע מקיום תחרויות ספורט בין הקהילות היהודיות ברחבי העולם – סותר את הערך הציוני המרכזי של שלילת הגולה. יתרה מזו, רבים מהיהודים בתפוצות שהשתלבו ומשתלבים בארצות מוצאם, חדלו לראות בארץ ישראל מרכז רוחני, ולתרבות העברית הנוצרת בישראל אין משמעות רבה בשבילם.

גם היהודים בישראל אינם מגלים עניין מיוחד במתרחש בקהילות היהודיות ברחבי העולם, אלא אם כן מדובר באירוע חריג במיוחד. בהשוואה לעיתונות של טרום-המדינה, התקשורת בישראל ממעטת לדווח על עניינים הקשורים ביהדות התפוצות, ובבתי-הספר נושאים אלה כמעט אינם נלמדים בשיעורי היסטוריה או אזרחות. בשדה הספורט הדבר בולט במיוחד. בתקופת המנדט ובימיה הראשונים של המדינה היו ביקורים בקהילות בגולה אחת המטרות המוצהרות במסעות של קבוצות ספורט מישראל ("מכבי תל-אביב", קבוצת הכדורגל הישראלית הראשונה שערכה מסע משחקים בגולה בשנת 1925, שיחקה את רוב משחקיה נגד קבוצות יהודיות בפולין). מדי פעם נערכו מסעות של רוכבי אופניים ואופנוע, שתכליתם הייתה עשיית תעמולה לטובת היישוב היהודי בארץ ישראל. הביקור של נבחרת הכדורגל במוסקבה בשנת 1956 עורר התרגשות רבה, בעיקר עקב הקשר שנוצר עם יהודי ברית-המועצות. לעומת זאת, קבוצות ישראליות, המרבית כיום לשחק בחו"ל, ממעטות ליצור קשר עם היהודים במקום, ומעטים היהודים המקומיים שבאים לצפות במשחקיהן.

סיבה נוספת לפיחות במעמדן של המכביות הוא מקומה והשפעתה של האנטישמיות. בראשית ימיהן של המכביות רווחה באירופה אנטישמיות ממלכתית ובחלק גדול מארצות אירופה שרר משטר פשיסטי עוין ליהודים; במדינות רבות (בייחוד בגרמניה ובפולין) נחקקה חקיקה אנטי-יהודית. המכביות היו אז, כאמור, מפגן של זהות יהודית קולקטיבית והפגנה של "יהדות שרירים". כיום אין מדינה בעולם, שבה נהוגה חקיקה אנטישמית או שמוטלות בה מגבלות חוקיות על יהודים. את ביטויי האנטישמיות אפשר למצוא כעת באתרי אינטרנט, במצע של ארגונים לאומניים ובפעילות נגד ישראל (המלווה לעתים גם באלימות נגד מוסדות יהודיים), אבל היא אינה בגדר איום פיסי ממשי על יהודי התפוצות. מאבק נגד תופעות אלה מתנהל בדרך-כלל במישור המקומי, ואין תחושה של צורך ממשי בהפגנת אחדות יהודית או בהפגנה של "כוח" יהודי, גם בזכות הדימוי הצבאי (לא אחת, הכוחני מדי) של מדינת ישראל. יתר על כן, בשנים שלפני קום המדינה נתפשה ארץ ישראל כמקום שבו קם בית לאומי כמקלט מן האנטישמיות, ואילו כיום היא נתפשת לא פעם כמקום המסוכן ביותר לחייהם של יהודים.

שינוי נוסף הוא זה שחל בגורמים הפוליטיים שהשפיעו על המכביות: הגוש המזרח-אירופי הקומוניסטי העוין כבר אינו קיים; בהיבט הספורטיבי, ישראל והתפוצה היהודית אינן נתונות עוד לנידוי ובידוד. ישראל שותפה מלאה בכל ארגוני הספורט הבינלאומיים ומתחרה כיום במסגרת האירופית, ולא במסגרת האסיאנית, שבה פעלה בשנותיה הראשונות של המדינה. כתוצאה מכך היא כמעט אינה מחויבת להתמודד עם החרמות של ארצות האסלאם במזרח

התיכון ובאסיה. התופעה של הדרת ספורטאים יהודים בנבחרות הלאומיות, שהייתה קיימת לפני מלחמת העולם השנייה, נעלמה, וספורטאים יהודים אינם זקוקים עוד למסגרות יהודיות ייחודיות כדי להפגין את כישורונותיהם. אופיינית לכך העובדה, שכמעט לא קיימים כיום מועדוני ספורט יהודיים (או בעלי דומיננטיות יהודית) המתחרים בספורט התחרותי ברמות הגבוהות – דוגמת "הכוח וינה" בתקופה שבין מלחמות העולם.

השינוי במעמד המכביות קשור במידה רבה גם לשינויים שחלו באופייה של "מכבי ארץ-ישראל", היוזמת והמארגנת את מפעל המכבייה. תהליך הקמתה של "מכבי" התרחש בתקופה שבה היה עימות בין "התעמלות" לבין "ספורט". ההתעמלות הוגדרה כפעילות גופנית רבת-תכליתית, שאינה מכוונת לתחרות או להישגים, ותנועות לאומיות אימצו את ההתעמלות כאמצעי להגברת הכושר הגופני הלאומי וליצירת זהות קולקטיבית. "ספורט" (שהחל להתפתח בבריטניה) הוגדר כפעילות גופנית תכליתית, המכוונת להישגים ולתחרות. "אגודת המתעמלים היהודית", שקדמה ל"מכבי", ראתה את עצמה בראש ובראשונה כתנועה שנועדה לממש את החזון של היהודי החדש. "הסתדרות מכבי" הגדירה את עצמה, כבר עם הקמתה, כאגודת "התעמלות וספורט". הממד של ההתעמלות בא לידי ביטוי בנטילת חלק במשימות לאומיות. כך למשל טיפחה "מכבי" את הספורט השימושי הצבאי, ערכה מדי פעם כינוסים ארציים המוניים ואף הקימה תנועת נוער חלוצית ("מכבי הצעיר"). לארגון המכבייה, אף שהיה מופע של ספורט תחרותי, היה כאמור גם יעד לאומי ברור של הגברת התודעה הקולקטיבית היהודית וחיזוק הקשר בין ארץ ישראל לתפוצות. הממד הספורטיבי בא לידי ביטוי בהקמת קבוצות, ענפים וליגות תחרותיות.

במרוצת הזמן הלכה וגברה המגמה של טיפוח הספורט התחרותי על חשבון ממד הספורט וההתעמלות. תחרויות הכדורגל זכו למעמד מועדף באגודות, הן בגלל הפופולריות של המשחק, והן בגלל היותו מקור להכנסה. אגודות "מכבי" הפסיקו כמעט לחלוטין לטפח את הפעילות של התעמלות לאומית, שרווחה עם הקמתן, וריכוזו את מאמציהן בהקמת נבחרות לתחרויות, השגת שיאים וגביעים, ואפילו העיקרון המקודש של החובבנות לא נשמר. דוגמא לכך אפשר לראות כבר בתיאור של הוועדה לפעילות תרבותית של "מכבי" משנת 1929:

אין להכחיש כי השנים האחרונות היו שנות ירידה להסתדרות מכבי בארץ. הסתדרותנו נתרוקנה מהאידיאה המכבית. נותרו אי אלה סמלים חיצוניים אך הנשמה נפלה. הציפנו גל של כדורגל ופרופסיונליזם והעבודה התרבותית והלאומית ננטשה או שנחלשה במאוד מאוד. (פרוטוקול הוועדה להכנת תוכנית תרבותית, 23 בדצמבר 1929, ארכיון וינגייט 1.10.159)

מגמה זו של טיפוח הספורט התחרותי ב"מכבי" התרחבה והגיעה לשיאה בשנים האחרונות. האמצעי לגיבוש הזהות הלאומית וחיזוקה באמצעות פעילות של התעמלות המונית הוחלף בהזדהות קולקטיבית עם קבוצות ייצוגיות של המדינה, שזוכות בהכרה וביוקרה בינלאומית. המקצוענות שפשתה בקבוצות הבכירות יצרה אף מצב (בעיקר בענפים המובילים של הכדורגל והכדורסל), ולפיו רוב השחקנים אינם יהודים. קשה לטפח מפעל עממי של סולידריות ואחדות יהודית על-ידי הסתדרות של ספורט תחרותי, שבפועל אינה עוסקת כמעט בהגשמת ערכים לאומיים.

בתפוצות, לעומת זאת, בניגוד למתרחש במדינת ישראל, ממשיכה "הסתדרות מכבי העולמית" לתפקד בפועל כתנועה למטרות התעמלות בגלל האופי השונה של מעמדה. "מכבי" העולמית פועלת בקרב מיעוט יהודי, ומשמשת עדיין, למרות השינויים והקשיים של השנים האחרונות, אמצעי למשיכת בני-נוער יהודים רבים יותר אל התנועה הציונית, וכמשקל נגד להגדרות אחרות של הזהות היהודית ולמגמת ההתבוללות. הפעילות הגופנית המשותפת בגולה, שלא לתכלית ייצוגית והשגת שיאים, ממלאת בעצם את היעדים המסורתיים של תנועות ההתעמלות הלאומיות ויוצרת תחושה של ליכוד, אחדות וגאווה לאומית, ואף מהווה מסגרת להנחלת הרעיונות הלאומיים-הציוניים.

הנסיבות בעשורים האחרונים הפחיתו אמנם ממעמדה של המכבייה, אך עם זאת אין לבטל כליל את חשיבותה. אם ישראל חפצה עדיין לשמור על סולידריות יהודית, אף שזו הולכת ופוחתת, ועל זיקה הדדית בין הקהילות היהודיות, הרי אפשר לראות במכבייה ובפעילות "מכבי" בגולה את אחד האמצעים שעוד נותרו לשם כך. מנקודת מבט לאומית נודעת עדיין חשיבות לקיומו של מפגש חברתי בין אלפי בני-נוער יהודים מהעולם על יסוד תודעה לאומית משותפת. המכבייה אינה רק אירוע ספורטיבי, ופעילותה מתמקדת גם בכנסים מדעיים, בטיולים ברחבי הארץ ובאירוח מטעם מוסדות שונים למען הכרה מקרוב של מדינת ישראל. כיוון שאין כיום עוגנים רבים אחרים לפעילות ציונית משותפת, יש עדיין חשיבות לאומית לקיומן של המכביות, חרף כל המגבלות שמניתי. היטיב לבטא זאת טל ברודי, הכדורסלן חתן פרס ישראל, שהגיע לארץ בעקבות המכבייה, במאמרו על מכבייה וציונות:

הקריטריונים לשפיטת המכבייה אינם מצויים במישור התחרותי של הישגים ושיאים ספורטיביים. המכבייה צריכה להימדד ביכולתה לקרב בין יהדות התפוצות לישראל וביכולתה ליצור סולידריות יהודית גם בימים שסולידריות זו קשה להשגה [...] אני עצמי חייב למכבייה את ההחלטה שלי לעלות לישראל ולהקים כאן בית ומשפחה [...] ההתחרות במשחקים הייתה חשובה, אבל החוויה הישראלית כיהודי הייתה חזקה מכל דבר אחר. (אתר Ynet, 5 בינואר 2005)

המכבייה התשיעית, שנת 1973: נבחרות ארצות-הברית וישראל מתמודדות בגמר טורניר הכדורסל; טל ברודי, חבר בנבחרת הישראלית, חוטף את הכדור מידי שחקן אמריקני

מקורות האיורים:

תמונות בעמודים 91, 93 מימין: אוסף ד"ר דוד עופר, נמסר על-ידי רותי כהן, דיגיטציה: ביתמונה, המרכז למדיה דיגיטלית, ספריית יונס וסוראיה נזריאן, אוניברסיטת חיפה

תמונה בעמוד 93 משמאל: לשכת העיתונות הממשלתית / קלוגר זולטן

תמונה בעמוד 95: לשכת העיתונות הממשלתית

תמונה בעמוד 96: באדיבות עדנה יקותיאלי כהן

תמונה בעמוד 99: לשכת העיתונות הממשלתית / הרמן חנניה

המסקנה העיקרית היא, כי החשיבות שנודעה למכבייה בעבר, בשונה ממעמדה בהווה, קשורה בייחוד ליחסי הגומלין בין היישוב היהודי בארץ ישראל ובמדינת ישראל לבין התפוצות היהודיות. למכבייה הייתה חשיבות לאומית ערכית רבה בעת שהציונות נלחמה על מעמד הבכורה שלה בעולם יהודי, שנאבק על הגדרת הזהות היהודית בתנאים של אנטישמיות ממלכתית אלימה. התפוצה היהודית נתפשה כמאגר לעולים לארץ, והמכבייה הייתה אמצעי תעמולה נוסף להשגת יעד זה. הקמתה של מדינת ישראל הצריכה הגדרה מחודשת של היחסים עם התפוצות. בניגוד ליעדים הציוניים הראשוניים, ולאחר גל ההגירה הגדול של פליטי השואה וארצות ערב בשנותיה הראשונות של המדינה, חדלה ישראל להיות אבן שואבת לעלייה המונית של יהודים ומרכז רוחני תרבותי עברי לרוב היהודים בעולם. הקמתה של מדינת ישראל הובילה ליצירת זהות ישראלית פרטיקולריסטית, אף אם לא אחידה, המנותקת במידה רבה מההקשר היהודי ומתחושת הזהות הקולקטיבית היהודית. יהודי העולם שמגלים בה עניין בכל זאת, רואים אותה בעיקר במישור של סולידריות יהודית, ולא מתוך הזדהות אידאולוגית עם מטרותיה הראשוניות או עם התרבות הנוצרת בה. ומכאן, שהמכביות שהיו תחילה מפעל לאומי חשוב, הפכו עם הזמן לאמצעי צנוע של שמירת הזיקה בין ישראל לתפוצות.

לקריאה נוספת:

חיים ויין, **המכביות בארץ-ישראל**, תל-אביב, הסתדרות מכבי ומכון וינגייט, 1980.

חגי חריף ושלומית משלם, **ציונות של שרירים: תפקידיו הפוליטיים של הספורט הייצוגי ביישוב ובמדינת ישראל 1898-1960**, ירושלים: יד יצחק בן-צבי, 2011.

צבי צמרת, "המכביות: המשחקים האולימפיים של העם היהודי", בתוך: חיים קאופמן וחגי חריף (עורכים), **תרבות הגוף והספורט בארץ-ישראל במאה העשרים**, סדרת עידן, ירושלים: מכון וינגייט ויד יצחק בן-צבי, 2002, 113-128.

חיים קאופמן, "העיומות, בתקופת המנדט, בין התאגדות הפועל ובין הסתדרות מכבי בסוגיית ההשתתפות במכביות", **בתנועה** ב, 3 (1994), 5-72.

חיים קאופמן, "אגודות הספורט הציוניות – מספורט לאומי לספורט פוליטי", **זמנים** 63 (1998), 81-91.

שפרה קולת (עורכת), **הקיום היהודי בתפוצות במאה העשרים**, ירושלים: משרד החינוך והתרבות, תשנ"א.

Yair Galiy, "The Contribution of The Maccabiah to the Development of Sport In the State of Israel", **Sport in Society** 12:8 (2009), 1020-1029.